

Емилија З. Цветковић

*Инститиуи економских наука
Београд*

emilija.cvetkovic@ien.bg.ac.rs

Марко М. Миљковић

*Инститиуи економских наука
Београд*

marko.miljkovic@ien.bg.ac.rs

РУСКИ ГРИП И СРПСКИ ЛЕК: ПАНДЕМИЈА ГРИПА 1889–1890. ГОДИНЕ У БЕОГРАДУ И СРБИЈИ

**RUSSIAN FLU AND SERBIAN CURE:
THE 1889-1890 FLU PANDEMIC
IN BELGRADE AND SERBIA**

Циљ овог рада је да на основу анализе појаве, тока и последица данас давно заборављене пандемије грипа 1889–1890. године у Србији, покажемо значај и домете историјског истраживања оваквих тема, са фокусом на идентификовању друштвених феномена и њиховом евентуалном опстанку и у савременом српском друштву. Будући да је фокус рада на друштвеној историји Београда и Србије, истраживање је првенствено базирано на критичкој анализи београдске дневне штампе, али и других савремених часописа, уз коришћење доступне домаће и стране литературе као секундарних извора. Резултати анализе показују да су, упркос протоку од пуних 130 година између актуелне и анализираних пандемије „руског грипа”, реакције тадашње власти, здравственог система, па и самих грађана на појаву нове болести, биле готово идентичне као и у Србији 21. века.

Кључне речи: пандемија 1889–1890, „руски грип”, Београд, Србија.

The main goal of this paper is to present the importance and potential contribution of the historical research, based on the analysis of the appearance, development and consequences of the now forgotten flu pandemic of 1889-1890 in Serbia. The main focus of the research is on identification of related social phenomena and their potential survival in the contemporary Serbian society.

Given the fact that the focus of this research is on social history of Belgrade and Serbia, the research is primarily based on the critical analysis of Belgrade daily press, as well as other contemporary magazines and related publications, supported with available domestic and foreign scholarly papers on this and similar topics. The results of this analysis show that, despite being more than 130 years apart, the current and the so-called Russian Flu pandemic of 1889-1890 show very limited (if any) difference regarding the public health service and government's reaction and corresponding policies they had enforced.

Key words: Pandemic of 1889-1890, "Russian flu", Belgrade, Serbia.

„Они који не могу да се сеће прошлости,
осуђени су да је поново доживе.”

Santayana, 2011: 172

Увод

Актуелна пандемија вируса ковид-19 отворила је многа питања о претходним искуствима са сличним заразним болестима, како на глобалном нивоу, тако и на нивоу појединачних земаља. Слична потреба јавила се и у српској јавности, међутим, показало се да је број научних радова у домаћој историографији посвећен овим темама фактички занемарљив. Истовремено, овим темама првенствено су се бавили познати српски епидемиолози и лекари различитих специјализација, где треба пре свега издвојити радове др Снежане Вељковић и др Зорана Радовановића.¹ Показало се такође и да је већина радова посвећена борби против пегавог тифуса и колере током Првог светског рата, као и епидемији *Variola vera* вируса 1972. године, које су ипак биле локалне или регионалне епидемије, а не глобални здравствени изазови.

Циљ овог рада је да на основу анализе појаве, тока и последица, данас давно заборављене пандемије грипа 1889–1890. године у Србији, покажемо значај и домете историјског истраживања оваквих тема, са фокусом на идентификовању друштвених феномена и њиховом евентуалном опстанку и у савременом српском друштву. У складу са постојећим трендом када је реч о научној анализи историјских епидемија и заразних болести у Србији, не изненађује податак да је о поменутој пандемији грипа писао једино др Милорад Радусин, иако је његов фокус био првенствено на реакцији српских лекара и здравственог система у целини (Радусин 2014).

На избор теме је утицао и сам карактер пандемије грипа 1889–1890. године, која је представљала један од најзначајнијих епидемиолошких изазова у 19. веку и која је однела око милион живота у свету, иако је реалан број извесно био многоструко већи (Davis 2020: 9; Ewing 2019: 7–8). Ово је уједно била и прва пандемија о којој су медији извештавали, пратећи свакодневно њено ширење и последице. Захваљујући томе, данас је познато да је зараза потекла из Сибира у мају 1889. године, због

¹ Изабрана библиографија је у списку литературе.

чега се у литератури често назива и „руски грип”. Први случајеви у Санкт Петербургу су регистровани већ крајем октобра, до краја 1889. године болест се проширила по читавој Европи, а у наредна четири месеца и по читавом свету (Ramiro et al. 2017: 267; Le Goff 2011: 77). Додатни разлог због чега је ова пандемија посебно интересантна за анализу је и хипотеза коју је биолошкиња Leen Vijgen развила још 2005. године, да пандемију 1889–1890. године није изазвао „руски грип”, већ заправо једна од варијанти „коронавируса”, који је временом постао изазивач обичне прехладе (Vijgen et al., 2005: 1603).

Примарни извор током истраживања за овај рад била је београдска дневна штампа, а пре свега *Мале новине: дневни листић за свакога*. Већ сам наслов сугерише да су ове новине биле намењене широким народним масама, људима различитих профила и опредељења, о чему сведочи и податак да је тираж достигао чак 30.000 примерака, у времену када је Београд имао тек око 60.000 становника. Уредник и власник овог листа у периоду 1888–1903. године био је Пера Тодоровић, познати политичар, новинар и књижевник. Начело којим се управљао заснивало се на високим европским стандардима, и критичком проматрању уместо простом представљању догађаја, чиме је свакако поставио основе развоју модерног новинарства у Србији, али је оставио и обиље података о друштвеној историји Београда и Србије тог времена (Aleksić, Vidić 2014: 85–86; Неђић 2015: 225).

Коначно, када је реч о резултатима овог истраживања, уводне речи Џорџа Сантајане показале су се готово пророчким. Упркос протоку од пуних 130 година између актуелне и анализираних пандемије „руског грипа”, као и развоју друштва, медицине и технологије у том периоду, показало се да су реакције тадашње власти, здравственог система, па и самих грађана на појаву нове болести, биле веома сличне, а у појединим аспектима готово идентичне.

Болест, лечење и – њушање

Спорадичне информације које су се провлачиле кроз редове српске штампе крајем 1889. године указивале су на постојање пандемије грипа, која се са простора Русије ужурбано ширила ка Западу. Од октобра до децембра месеца 1889. године, пандемија грипа, заједно са путницима који су се враћали из Санкт Петербурга настанила се широм европских

престоница попут Берлина, Беча, Париза, Стокхолма, Мадрида и Лондона (Honigsbaum 2011: 302). Посматрано у ширем контексту технолошког прогреса којем је свет 19. века сведочио, интензивним железничким и воденим саобраћајем, а самим тим убрзаном флукуацијом људи, одсуство пандемије грипа на простору Краљевине Србије било је мало вероватно. Унапређењем телекомуникационог система, односно појаве телеграфа у 19. веку, вести из иностранства су се такође шириле великом брзином, што се може уочити и кроз кратке назнаке о постојању пандемије грипа у Европи у службеном гласилу Краљевине Србије *Српским новинама*. Појава телеграфске забелешке о „назебу” шпанског краља Алфонса 2. децембра 1889. године, посматрана у контексту осталих вести у рубрици „телеграми” у *Српским новинама*, била је сасвим уобичајена, али се након само неколико дана појавила и вест о чак 20.000 оболелих особа од инфлуенце у Мадриду и појави заражених министара у француској влади.² Телеграми који су читаоцима представљали вести из иностранства били су сажетог карактера услед и иначе ограниченог обима и броја карактера који су се могли преносити (Volti 2013: 235).

На овај начин је београдска јавност прва и веома општа обавештења о карактеру нове болести у свету добила између 5. и 9. децембра 1889. године, иако су први случајеви болести у Београду регистровани већ 25. новембра (Радусин 2014: 327). Одговарајући на очигледну потребу да се јавност ближе информише, читаоци *Малих новина* су већ 5. децембра обавештени да се „са ретком брзином распрострла [...] по Европи нова бољетица једна, која се зове ‘Influenza’”.³ Ови први наводи наглашавали су да ипак „нема основа бојазни, да ће инфлуенса имати рђаве посљедице на човечије здравље и живот човечији у будућности”, јер се показало да „у Русији од неколико милиона људи, који су од инфлуенсе патили није ни један умро”, док се упркос претходној информацији једнако сумњало и да је болест потекла из Русије.⁴ С друге стране, када је у наредним данима болест почела убрзано да се шири по Београду, духовитији грађани су се досетили да би управо Руси, који су у граду продавали „разне коже и разне дрвенарије”, могли бити одговорни за ширење

2 „Неслужбени део”, *Српске новине*, 5. децембар. 1889, стр. 1278, „Телеграми”, *Српске новине*, 9. децембар. 1889, стр. 1290.

3 „Смесице”, *Мале новине*, 5. децембар 1889, стр. 3

4 Исто.

болести, и да би их требало протерати у Аустрију или Немачку, земље које су макар у широј јавности сматране непријатељским.⁵

У међувремену се вирус свакако несметано ширио и у Краљевини Србији, иако је власт свесно крила од јавности податке о томе, све до тренутка када је појаву нове болести било више немогуће крити. Да је стање у Београду већ почетком децембра било алармантно, могло се видети и из посредних вести у београдским *Малим новинама*, које су већ 2. децембра почеле да објављују приватне огласе, којима је јавност обавештавана да „због слабости у кући” или „због тешке болести”, поједине породице „не могу дочекивати госте” током предстојеће славе Светог Николе, а слични огласи су наставили да се појављују и у наредним недељама, према црквеном календару (уп. Радусин 2014: 328).⁶

Као додатни наговештај појаве пандемије на простору Краљевине Србије, *Мале новине* су 6. децембра 1889. године донеле кратку вест о болести Бранислава Нушића, а убрзо затим и других јавних личности. Иако је било јасно да је „Г. Алко Бр. Ћ. Нуша, ’надначелник’ министарства спољних послова у политичком одељењу [...] оболео од неколико дана и не долази у канцеларију, због чега су послови јако застали”, у одсуству званичних вести, уредништво *Малих новина* је тек индиректно навестило да је реч о новом вирусу.⁷ Од чега год да је боловао, Бранислав Нушић је свакако оздравио, али је у том периоду већ било јасно да је „у Београду јако овладала грозница с неком досадном кијавицом” као симптомима на које се „свет тужи”, али о којој се изгледа није смело говорити нити је назвати правим именом.⁸

Без званичног обавештења о избијању епидемије грипа, београдска и српска јавност се нужно ослањала на спекулације разних врста, чак и када је од наведене „грознице” оболело и 30 питомаца Војне академије.⁹ Одговорнији међу новинарима су ипак налазили начине да свој посао раде колико је било могуће професионално и обавесте грађане о ширењу болести. Свакако је било лакше говорити о пандемији у другим земљама, тако да је београдска јавност била упозната да је извесни Михаило

5 „Београдске вести”, *Мале новине*, 14. децембар, стр. 1.

6 *Мале новине*, 2. децембар 1889, стр. 1.

7 „Београдске вести”, *Мале новине*, 6. децембар 1889, стр. 2.

8 „Београдске вести”, *Мале новине*, 6. децембар 1889, стр. 2.

9 Исто.

Ристић, писар Министарства спољних послова, због избијања пандемије морао да се врати из Париза где се налазио на специјализацији.¹⁰ У самом Београду, прва званична жртва грипа међу јавним личностима био је народни посланик Јанко Пурић, а чињеница да је страдао пре него што је епидемија званично објављена, довела је до парадоксалне ситуације да је Пурићева болест била окарактерисана као упала плућа, иако су *Мале новине* у истом броју јавиле да је „скоро [...] ретка кућа у Београду, у коју се није уселила ова грозница”, за коју „веле да је 'инфлуенца'”.¹¹

Тешкоће у проналажењу релевантних података указивале су на очигледну неспремност тадашњих власти да јавност обавести о појави епидемије светских размера која је захватила и престоницу Краљевине Србије. Због тога је објављивање информација непровереног карактера, попут поменутих, постало је образац извештавања о епидемиолошкој ситуацији у земљи све до појаве званичног саопштења којим се огласило Санитетско одељење у оквиру Министарства унутрашњих дела. Несумњиво ширење болести у Београду, које није било поткрепљено званичним подацима, а о којој су свакодневно извештавале *Мале новине*, заснивало се на непоузданим београдским причама, односно препричавањима, гласинама и паушалним проценама. Редови у новинским чланцима били су написани на основу података до којих се дошло „по чувењу”, тако да је у тренуцима када је власт о болести гласно ћутала, грађанима било јасно речено да „нема скоро улице у којој нису бар у 5-6 кућа сви укућани болесни од инфлуенце.”¹²

Иако је директна критика власти упорно изостајала, што индиректно говори и о притисцима којима су медији били изложени, у *Малим новинама* се појављивала недвосмислена критика здравственог система, односно Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела, које у својим билтенима није објављивао било какве податке о ширењу болести међу становништвом. Наглашавано је и потпуно одсуство реакције лекара, од којих се очекивало да у својим саопштењима макар опишу карактер болести, њене последице, пруже одговарајућу негу оболелима и предложе адекватне методе лечења и превенције.¹³ Тако су *Мале новине* обавестиле о случају једне породице „од 9 душа, која сва

10 „Београдске вести”, *Мале новине*, 14. децембар 1889, стр. 1.

11 „Београдске вести”, *Мале новине*, 8. децембар 1889, стр. 1–2.

12 „Београдске вести”, *Мале новине*, 10. децембар 1889, стр. 1.

13 Исто.

болује од инфлуенце”, а коју лекари нису посетили, правдајући се тиме да су симптоми слаби и да није било потребе за интервенцијом. Иако је остатак текста оптужио лекаре за ћутање о болести, индиректно и за немар према пацијентима, сасвим је могуће да су лекари једноставно били преоптерећени и у немогућности да посете све оболеле.¹⁴ У прилог томе свакако сведочи и податак да је у целој Србији 1886. године било укупно 104 лекара, а тај број се до 1895. увећао на свега 150 (Чоловић 2011: 25). С друге стране, *Мале новине* нису избегле да нагласе да је изостанак адекватне и правовремене реакције лекара у Србији био пре правило него случај, наводећи да „уздајући се у стару нашу хитњу, надамо се да ће лекари с тим својим саветима изаћи – пошто болест већ престане”.¹⁵

Иако је наведена критика превасходно била усмерена на здравствени систем, треба имати на уму да се брига о јавном здрављу, посматрана у широј перспективи друштвених, економских и политичких промена током 19. века, постепено ипак развијала и унапређивала. У периоду владавине кнеза Михаила, грађанске болнице су се градиле у Крагујевцу, Крушевцу, Шапцу, Књажевцу, Мајданпеку, Пожаревцу, а Београд је поред војне, цивилну болницу добио 1868. године, која је недуго затим стекла статус главне државне болнице (Roter Blagojević 2014: 84–86). У наредном периоду, систем здравствене заштите у српској држави је, пратећи светска искуства и усвајајући нова знања, ипак био у константном успону, како у погледу развоја инфраструктуре, тако и у погледу стручности медицинског особља, посебно када је реч о лекарима, међу којима су многи школовани на престижним европским универзитетима (Радусин 2014: 329–330). Законом из 1881. године, којим је регулисан и усавршен рад санитарске службе, према предлогу др Владана Ђорђевића, брига о јавном здрављу почела је попримати модерније оквире и приближавала се европским стандардима (Ristić et al. 2011: 719). Самим тим, лечење и праћење болесника, као и ширења заразе у Београду, током трајања пандемије грипа 1889–1890. године, било је знатно ефикасније него што би било свега пар година раније. Међутим, упркос очигледно убрзаном унапређењу система јавног здравља у Србији, еминентни београдски лекари, попут др Милана Јовановића Батута и др Лазе Лазаревића, који су на састанцима Српског лекарског друштва већ почетком децембра 1889. године расправљали о природи нове болести и

14 „Београдске вести”, *Мале новине*, 14. децембар 1889, стр. 1.

15 „Београдске вести”, *Мале новине*, 13. децембар 1889, стр. 1.

погоршаној епидемиолошкој ситуацији, нису обавестили српску јавност о природи болести, нити понудили било какве детаљније препоруке о мерама заштите или лечењу оболелих (Радусин 2014: 329–330). Који год да је био разлог таквог њиховог понашања, оптужбе које су *Мале новине* изрекле на рачун инертности лекара, биле су у великој мери оправдане.

У недостатку званичних вести, уплашени и збуњени грађани су сами попунили ту празнину и почели да шире гласине о пореклу и карактеру болести, сугерисали готово бизарне медицинске третмане, а није постојао консензус ни око њеног имена. Тако су се јављала имена попут „руски балабан”, „овчији кашаљ”, „муњевити катар”, „модна грозница”, „шпањолски катар”, „руски катар”, иако је наглашено да се „највише зове: грипа и инфлуенца.”¹⁶ Сами симптоми су били врло сликовито описани као „грозница с јаком ватруштином, јак кашаљ, ужасно досадна кијавица и тешка главобоља.”¹⁷ Када је реч о терапији која је била примењивана, раширено одсуство поверења у медицинске стручњаке током 19. века, довело је до окретања алтернативним методама лечења од различитих болести. Примера ради, епидемија колере, која се средином 19. века проширила на просторе Истре и Трста, показала је, као и током пандемије инфлуенце 1889–1890. године, приврженост традиционалним методама лечења, те је, као незаменљив и чудотворни лек својствен овим просторима и у овом случају била забележена претерана конзумација алкохолних пића (Železnik 2010: 319–320). Слично стање је било и у Србији, где је, због готово хроничног недостатка лекара, Санитетско одељење Министарства унутрашњих дела све до краја 19. века организовало лекарске курсеве за изучене бербере, а постојала је и нека врста лекарског приручника о томе које болести смеју да лече и које методе могу да примењују (Чоловић 2011: 23). Због тога не изненађује да је и у Београду, поред општих савета дасе пацијент утопли, одмара и пије чајеве, посебно било наглашено да „слабији и старији људи ваља да пију уз то добра стара вина.”¹⁸

Помињани су и други третмани које су грађани примењивали, попут потапања ногу до колена у „бакрач с кључалом водом”, трљање алкохолом или сирћетом и зејтином, неизбежно испијање великих чаша ракије „ђуроваче”, или „вина ускључала с бибером”, увијање у неколико слојева

16 „Инфлуенца”, *Мале новине*, 9. децембар 1889, стр. 2.

17 „Београдске вести”, *Мале новине*, 8. децембар 1889, стр. 2.

18 „Инфлуенца”, *Мале новине*, 9. децембар 1889, стр. 3.

јоргана, док је у погледу исхране омиљена била „главица жива, кисела купуса, засољена туцаном паприком”.¹⁹ Иако су се овакви савети могли приписати специфичностима традиционалне медицине у Србији, према наредби коју је 28. децембра издало Министарство војно, која је уједно представљала и прво јавно обавештење о грипу који се већ пар недеља пре тога раширио по београдском и другим гарнизонима, било је одређено да, као мера борбе против болести, буде „увећан оброк” под којим се подразумевала и „потребна количина ракије, поред прописне количине хране за тај оброк”.²⁰ Нека врста оправдања се налазила и у сличном приступу лечењу болести у Русији, где се испијала „вотка са бибером”, што се у Србији тог времена преводило у „љуту ракију са паприком”.²¹

Ови примери показују да је експонирање лекара у јавности током епидемија и пандемија свакако неопходно, у најмању руку да би се избегла примена погрешних, неефикасних, а понекад и веома штетних метода самолечења пацијената. У време пандемије грипа у Србији 1889–1890. године, грађани су управо према овом сценарију били препуштени сами себи и неретко погрешним саветима које су могли да пронађу у медијима. Међутим, у појединим случајевима медији не морају бити једини извор погрешних информација. То показује случај америчког лекара Сајруса Б. Њутна (*Cyrus B. Newton*), који је оглашавањем у медијима током пандемије инфлуенце, у јануару 1890. године говорио о грипу као обичној прехлади, негирао герминативну теорију о микроорганизмима као узрочницима болести, као и утицај грипа на популацију и друштво, иако су, између осталог и статистички подаци о морталитету оспоравали овакве тврдње (Ewing 2020: 7–9, 15–17). Нема података да су лекари у Србији имали сличне погрешне теорије, иако није немогуће да су локални бербери, као продужена рука здравственог система, у великој мери преузели ту улогу на себе.

19 „Шарена писма. Писмо 26. Три љубавна писма Госпођици – Инфлуенци”, *Мале новине*, 4. јануар 1890, стр. 2–3. Наведени чланак је заправо хумореска уперена против Косте Таушановића, тадашњег министра унутрашњих дела, али и великог политичког противника власника *Малих новина*, Пере Тодоровића. Поменути описи лечења приписани министру Таушановићу алузија су на његово скромно порекло, и свакако их треба узети с великом резервом, али и разумети као већ тада застареле традиционалне методе лечења у Србији.

20 *Службени војни лист. Орџан и издање војног министарства*, бр. 50–51, 31. децембар 1889, стр. 1415–1416.

21 „Инфлуенца”, *Мале новине*, 12. децембар 1889, стр. 2.

Закасна реакција власти и контрола ширења

Период незнања и непроверених информација дефинитивно је био окончан 11. децембра 1889. године, кратком објавом билтена Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела, према којој се први случај заразе појавио 25. новембра и наводи број од 762 оболела пацијента од инфлуенце у Београду.²² Стиче се утисак, међутим, да би власт додатно одложила објављивање ових података да притисак јавности није достигао експлозивни потенцијал. Непосредно пре наведене објаве, *Мале новине* су већ оштро критиковале лекаре, индиректно и власт, због њиховог ћутања о болести, коментаришући саркастично да ће се „јамачно [...] од тог њиховог ћутања болест поплашити и побећи из Београда”.²³ У сваком случају, сажета објава у службеном гласилу Краљевине Србије појавила се без пратећих и очекиваних препорука лекара или одлука државног врха, те се на основу ње и даље никако нису могли донети прецизнији закључци о одговарајућем понашању и мерама заштите у условима пандемије. Проблематизовање питања броја оболелих лица који се појавио у првом билтену о грипу, било је предмет писања *Малих новина*, где је сугерисано да „овај број ни у ком случају не може бити тачан”, и да је могуће да „има још толики број, који није нашао за нужно или није имао средстава да потражи лекарску помоћ”. Коначно, наглашено је да у ово обавештење „није ушао број болесника у сталном кадру (војске), а како чујемо, тај је број врло велики”.²⁴

Од тог тренутка, вести о епидемиолошкој ситуацији су током трајања пандемије грипа готово свакодневно излазиле у *Српским новинама*, у оквиру сажете белешке у рубрици „билтен о инфлуенци”. Међутим, чини се да су саопштења информативног карактера, која су се појављивала у билтенима *Српских новина*, изгледа имала за циљ спречавање стварања могуће панике и контролисање постојећег незадовољства међу становништвом. У периоду епидемије куге на тлу Кнежевине Србије током 30-их година 19. века, *Српске новине* су показивале приличну динамику у извештавању о њеној појави, карактеру и току, која се кретала од потпуног демантовања епидемије, у времену њеног несумњивог присуства, па до концизних обавештења о свим

22 „Билтен о инфлуенци”, *Српске новине*, 12. децембар 1889, стр. 1301.

23 „Београдске вести”, *Мале новине*, 12. децембар 1889, стр. 1.

24 „Београдске вести”, *Мале новине*, 13. децембар 1889, стр. 1.

предузетим епидемиолошким мерама.²⁵ Након неколико деценија, *Српске новине* су поново, на дневном нивоу извештавале о епидемиолошкој ситуацији током трајања пандемије грипа 1889–1890. године. Текст који се појављивао у оквиру сажете белешке у рубрици „билтен о инфлуенци”, био је строго информативног карактера, па се може претпоставити да је такав вид извештавања имао за циљ спречавање стварања могуће панике и контролисање постојећег незадовољства међу становништвом. Редови посвећени пандемији инфлуенце са краја 19. века, који су се могли срести у *Малим новинама*, на посредан или непосредан начин откривали су много више информација о природи и току пандемије на простору Краљевине Србије. На основу карактера текстова којима је у листу Пере Тодоровића анализиран феномен пандемије из 1889–1890. године, може се закључити да је у њима била присутна критика начина на који се владајућа структура у Краљевини Србији позиционирала у односу на постојање проблема пандемије на њеном тлу, као и да је сама инфлуенца била представљена као безопасна, те да у таквим околностима није било места паници.

Док је приказ епидемиолошке ситуације у Краљевини Србији, из перспективе српске штампе, током читавог трајања пандемије инфлуенце био информативног, а на моменте и хумористичког карактера, извештавања о ситуацији у свету приказивала су нешто другачију слику. О погоршаној епидемиолошкој слици у Бечу, Прагу, а нарочито Паризу, српска штампа је извештавала средином децембра 1889. године. Писања српске штампе о повећаном броју оболелих лица која су превазилазила болничке капацитете, па и повећаном броју смртних исхода међу оболелима у великим европским престоницама, била су представљана као дистанцирани феномен, неприменљив на ситуацију у Краљевини, чиме се настојао очувати карактер вести о инфлуенци који је био пружан домаћој јавности (уп. Kempnińska Mirosławska 2013).²⁶ Посматрана у ширем међународном контексту,

25 Вулетић, Александра (18. 5. 2020), „Последњи поход куге на Србију – медијске истине и лажи”, *Прошлости коју живимо*, <https://proslostkojuzivimo.wordpress.com/2020/05/18/%d0%bf%d0%be%d1%81%d0%bb%d0%b5%d0%b4%d1%9a%d0%b8-%d0%bf%d0%be%d1%85%d0%be%d0%b4-%d0%ba%d1%83%d0%b3%d0%b5-%d0%bd%d0%b0-%d1%81%d1%80-%d0%b1%d0%b8%d1%98%d1%83-%d0%bc%d0%b5%d0%b4%d0%b8%d1%98%d1%81%d0%ba/>, Приступљено: 1. 8. 2020.

26 „Телеграми”, *Мале новине*, 16. 12. 1889, стр. 3; „Београдске вести”, *Мале новине* 17. децембар 1889, стр. 1.

пандемија грипа 1889–1890. године је у светским медијима била веома испраћена. Према појединим истраживањима, доминантан начин интерпретације ове пандемије у светској штампи био је сензационалистички, подстицао је страх, побуђивао код читалаца узнемиреност и неизвесност, али уз периодичне назнаке хумора, које су се могле запазити и у српској штампи (уп. Amiri et al. 2019: 98).²⁷

Непромењени ток одвијања друштвеног и политичког живота, који се могао очекивати у складу са начином извештавања званичне српске штампе о току пандемије инфлуенце, није могао да потраје. Ефекти пандемије грипа у децембру 1889. године најпре су се одразили на рад Народне скупштине Краљевине Србије, о чему најпре сазнајемо на основу молбе посланика Ђорђа Генчића да се, услед погоршане епидемиолошке ситуације, односно великог броја оболелих који се појавио и међу народним посланицима, обезбеди нова, подеснија зграда, с обзиром на то је постојећа била „неугодна и штетна по здравље посланика народних”.²⁸ Иако се у посланичким расправама у периоду од децембра 1889. до јануара 1890. године питање сузбијања епидемије није налазило на скупштинском дневном реду, упадљиво већи број оболелих пацијената и самих посланика убрзо је условио привремено распуштање скупштине од средине децембра 1889. до средине јануара 1890. године, када је и епидемиолошка ситуација у Београду показивала знаке побољшања. Појава пандемије инфлуенце утицала је и на рад других државних институција и одлагање важних судских процеса, попут суђења у оквиру чувене „Бонтуове афере”, везане за питање корупције при изградњи железница у Краљевини Србији.²⁹ Користећи пандемију грипа као повољну прилику за политички обрачун, већ поменути министар унутрашњих дела Коста Таушановић је указом од 1. јануара 1890. године отпустио из Опште државне болнице у Београду чувену докторку Драгу Љочић.³⁰

27 Brig, Kristin (March 24, 2020), „Joking in the Time of Pandemic: The 1889–92 Flu and 2020 COVID-19”, *Nursing Clio*, <https://nursingclio.org/2020/03/24/joking-in-the-time-of-pandemic-the-1889-92-flu-and-2020-covid-19/>, Приступљено: 23. 7. 2020.

28 „Протоколи ванредне Народне скупштине”, *Српске новине*, 13. 12. 1889, стр. 1303.

29 „Београдске вести”, *Мале новине*, 16. децембар 1889, стр. 2.

30 *Мале новине*, 4. јануар 1890, стр. 1. Драга Љочић, прва жена лекар у Србији, велики борац за права жена, хуманитарна радница и ратница, сукобила се с министром Таушановићем око свог статуса „секундарног лекара” (негде се наводи и као „лекар

Друштвени живот је такође, као и током сваке пандемије, престао да се одвија на уобичајен начин. Из новинских чланака могло се закључити да су се активности позоришта прилагођавале ванредним околностима и повремено престајале са радом, као и да је међу становништвом била смањена интеракција и ниво посета током празника (Радусин 2014: 328). На основу јавног извињења редакције у хумористичком часопису *Бич*, може се дознати да је издавање децембарског броја часописа било одложено управо због изненадне болести која је захватила уредништво.³¹ Сличне проблеме је имало и уредништво *Малих новина*, које 7. децембра није објавило нови број, будући да су се чак петорица слагача у штампарији разболела „од нове грознице”³².

Школе, као место масовног окупљања, такође су представљале потенцијални извор ширења заразе, и морале су бити затворене. Текстови у *Српским новинама*, ипак, нису помињали појаву заражених међу ученицима и наставницима, као ни назнаке одлука о привременом распуштању школа. Са друге стране, подаци о 150 оболелих ученика у две београдске школе током само пет дана, а који су се појавили у *Малим новинама*, указали су на то да је привремена одлука о распуштању школа била донета на основу процене и иницијативе лекара, а не министра, чиме је била изнесена недвосмислена критика неадекватног одговора државног апарата у ванредним околностима.³³ Да одлука о затварању школа није била системска, сведочи и податак из *Просветног гласника*, који је указао на то да, иако је већина школа у Београду била затворена, у Учитељској школи се настава одвијала уобичајеним током услед повољне епидемиолошке слике.³⁴ Распуштање школа, као последица убрзане трансмисије грипа, био је образац који

секундант”), што је било испод нивоа њеног образовања и статуса колега мушкараца. Иако је сукоб трајао дуже време, притиснута додатним обавезама у време пандемије, Драга Љочић је одбијала да их извршава уколико су превазилазиле обавезе њеног формалног статуса, због чега је на крају и добила отказ. Више у: „Драга Љочић”, *Српска енциклопедија*, http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B0_%D1%99%D0%BE%D1%87%D0%B8%D1%9B#fn__12, приступљено 15. 9. 2020; „Београдске вести”, *Мале новине*, 4. јануар 1890, стр. 1–2.

31 *Бич: листи за шалу и збиљу*, 11. децембар 1889, стр. 4.

32 „Београдске вести”, *Мале новине*, 8. децембар 1889, стр. 1-2.

33 „Београдске вести”, *Мале новине*, 13. децембар 1889, стр. 1.

34 „Извештаји старешина средњих школа за школску 1889–1890”, *Просветни гласник*, 1. јануар 1890, стр. 350.

се одвијао у Београду, али и унутрашњости земље, те су у извештају из једне од школа у Крушевцу наводи да „од инфлуенце боловаху скоро сви наставници и већина ученика”.³⁵

Савременици који су у иностранству извештавали о пандемији грипа из 1889–1890. године, истицали су податак да је у Београду, крајем децембра 1889. године, једна трећина становника боловала од ове болести (Parsons 1891: 19). Према првом модерном попису становништва из 1890. године, након највећег скока броја становника, у Београду, као главном и највећем граду Краљевине Србије живело је 54.249 особа, а услед чињенице да се, изузев привремених застоја у одређеним сферама, живот у престоници релативно нормално одвијао, овако велики број оболелих од инфлуенце свакако се чини претераним, барем када се упореди са званичним подацима (Недић 2015: 225).³⁶ Свакако је број оболелих био велик и већи од званично објављених података, а како је Београд био политички, економски и културни центар земље, не изненађује чињеница да се „Инфлуенца” из Београда брзо проширила по унутрашњости. Анализа стања у унутрашњости земље би захтевала анализу која далеко превазилази оквире овог рада, међутим, довољно је нагласити да су већ крајем децембра 1889. године почеле да пристижу прве вести да је било излечених болесника ван Београда, који су, сасвим очекивано, препоручивали „да је најрадикалнији лек трљање (алкохолем).”³⁷ Чак су и страни лекари приметили да је већ почетком јануара 1890. године болест почела да се шири по унутрашњости Србије, иако је у Београду број заражених према званичним подацима био у паду (Parsons 1891: 19).

Упркос недостатку прецизних података, могуће је реконструисати неке од начина којима се болест ширила по земљи, а извесно је да су уходане трговачке трасе биле један од главних механизма преношења вируса. Тако је извесни „Станоје касапин” из села Бачине код Варварина, почетком децембра стигао у Београд да купи рибу, али је, поред свог

35 „Извештаји старешина средњих школа-директора Крушевачке гимназије”, *Просветни гласник*, 1. јануар 1890, стр. 354.

36 Сабирањем података о броју становника Београда заражених инфлуенцом на основу билтена санитетског одељења Министарства унутрашњих послова, у истом периоду који наводи британски извештај, било је заражено око 1700 становника, што је готово десет пута мање од процена британског извештаја.

37 „Београдске вести”, *Мале новине*, 24. децембар 1889, стр. 1.

уносног товара, са собом у село донео и вирус. Већ 20. децембра, лекар из Варварина је установио да је готово цело село било заражено, због чега је наредио да се распусти школа, иако се показало да се вирус већ био проширио и у Варварину.³⁸ Пар недеља касније сличне вести су стигле из села Баталаге (село између Шапца и Ваљева), где је „за 14 дана умрло четрнаесторо”, а стање није било боље ни у околним селима где је „болест Инфлуенца [...] узела [...] велики ма” и где се показало да је лечење било „скоро неуспешно”.³⁹ Сличне вести су стизале и из Гроцке, где је било наглашено да током зиме „ретко које чељаде [...] није боловало од нове слабости ’Инфлуенце’”.⁴⁰

Разумевање законодавства са почетка 80-их година 19. века, које је организовало систем бриге о јавном здрављу становништва, представља веома важан контекст за разумевање и могуће реконструисање реакције здравственог система Краљевине Србије на појаву грипа у унутрашњости земље. Једна од критика Закона о уређењу санитарне службе и очувању народног здравља и његовог доносиоца, др Владана Ђорђевића, односила се на члан којим је присуство лекара било предвиђено само у местима које су имала 10.000 становника. Како је мали број тадашњих места задовољавао такав критеријум, велики део аграрног, уједно и најбројнијег становништва Краљевине, остајао је изван делокруга санитетске службе, односно система јавног здравља (Вељковић 2011: 19). Већ наведени појединачни и посредни подаци у српској штампи, сугеришу да је пандемија грипа 1889–1890. године у српским селима захваћеним пандемијом правила знатно озбиљније проблеме чак и у односу на, можда неадекватно документовано, али свакако незавидно стање у Београду. Иако смртност није представљала доминантну одлику пандемије грипа 1889–1890. године, у Краљевини Србији она се могла директно повезати са проблемима функционисања здравственог система, који упркос убрзаном развоју у претходним годинама, очигледно није могао да пружи адекватан одговор на овај изазов.

38 „Београдске вести”, *Мале новине*, 27. децембар 1889, стр. 1.

39 „Дописи”, *Тежак*, 4. фебруар 1890, стр. 15.

40 „Дописи”, *Тежак*, 8. април 1890, стр. 5

Закључак

Вишевековно искуство борбе са пандемијама, коме се, према предвиђањима стручњака у ближој, а и даљој будућности не назире крај, несумњиво представља противречност непрекинутом технолошком напретку који прожима све аспекте људског постојања. Иако би се, на основу учесталости понављања различитих, мање или више сродних пандемија могло очекивати да поуке из прошлости које се тичу правремене реакције, односа институција и самог лечења сасвим помогну у његовом искорењивању, у појединим случајевима научене лекције позитивног или чак негативног карактера нису делотворне и применљиве у оквиру нових околности.

Пандемија која је од лета 1889. године путовала из Русије и до Србије стигла већ у новембру исте године, изазвала је велику пажњу светске штампе. Постојање пандемије у земљи званична српска штампа потврдила је тек средином децембра, иако је у том периоду велики број случајева у престоници већ био евидентан. Апеловање објективнијих гласила, попут *Малих новина*, за оглашавањем државних институција, али и лекарске струке није уродило плодом, иако је велики број читалаца био свестан прећуткивања пандемије. Коначно издавање информација од стране Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела подразумевало је сажете објаве, у којима је био наведен само број оболелих особа, али је спорно питање методологије, па самим тим и тачности истицањих података, остављало становништву простора за осећај страха, али и неповерења у владајуће структуре. У садашњости, креираној редовима бројне и разноврсне штампе, пандемија вируса ковид-19 представља једну од најзаступљенијих и најинтригантнијих тема, чији карактер, начин лечења, као и последице још увек представљају непознаницу властима, лекарској струци, а најважније и самом становништву. Домаћи медији представљају одличну илустрацију обрасца ученог током пандемије грипа 1889–1890. године, који се протеже од иницијалног односа према сасвим безазленом и „најсмешнијем вирусу” до прикривања и лажирања података о броју заражених и преминулих особа.⁴¹

41 Jovanović, N. (22. 6. 2020), „Korona: Broj umrlih i zaraženih višestruko veći od zvanično saopštenog”, *Balkanska istraživačka mreža (BIRN)*, <https://javno.rs/analiza/korona-broj-umrlih-i-zarazenih-visestruko-veci-od-zvanicno-saopstenog>, Pristupljeno: 29. 8. 2020, Janković, M. (3. 3. 2020), „Korona virus: Alkohol, smrtnost, šoping u Italiji i biološki rat

Одговор здравственог система на појаву пандемије са краја 19. века у Београду, а нарочито у унутрашњости, свакако је био подложен критици, али је у околностима постојеће инфраструктуре, медицинских знања и броја стручњака фактор који се свакако мора имати у виду. Са разликом од преко једног века, упркос огромним напорима медицинских стручњака и особља, исти проблеми здравственог система и његовог одговора на актуелну пандемију не јењавају. Иако је поверење у медицинску струку и методе лечења данас знатно веће него у 19. веку, још увек недостижна вакцина доводи до трагања за различитим, понекад и традиционалним лековима и методама лечења. Смањење интеракције међу становништвом, као вид борбе против пандемије и метод превенције, током 19. века, а и данас, довело је до измене у раду и привремене обуставе рада значајних државних, као и просветних, културних и других институција и места која су предвиђала велике скупове људи.

Деловање целокупног система током пандемије којој сведочимо, осим грешака на примеру пређашњег и уочавања његових мањкавости, које треба перципирати као просторе и подстицаје за његово унапређивање, може као позитивну промену усвојити и модел у коме се одлуке не доносе искључиво системски и „са врха”, већ у складу са постојањем реалних потреба. Цикличност догађаја и појава у различитим историјским епохама, евидентна кроз анализирану студију случаја, превазилази оквире теме занимљиве за интердисциплинарна проучавања, већ представља значајну лекцију из које се може много научити.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

НОВИНЕ И ЧАСОПИСИ

Бич: листић за шалу и збиљу

Мале новине

Просветни гласник

Службени војни листић. Орган и издање војног министарства

Српске новине

Тежак

– koliko su tačne izjave zvaničnika”, *BBC News (nasrpskom)*, <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-51707409>, Приступљено: 28. 8. 2020.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић, Видић 2014: D. Aleksić, L. Vidić, Analiza sadržaja vesti u *Malim novinama* Pere Todorovića, *CM: Communication and Media Journal*, 32 (9), Novi Sad: Protocol; Beograd: Fakultet političkih nauka, 83–106.
- Амири и др. 2019: S. E. Amiri et al., Tracking and analyzing dynamics of news-cycles during global pandemics: a historical perspective, *ACM SIGKDD Explorations Newsletter*, 21(2), Association for Computing Machinery, 91–100.
- Бриг 2020: K. Brig, Joking in the Time of Pandemic: The 1889–92 Flu and 2020 COVID-19, *Nursing Clio*. <<https://nursingclio.org/2020/03/24/joking-in-the-time-of-pandemic-the-1889-92-flu-and-2020-covid-19/>>. 23. 7. 2020.
- Вељковић 2017: С. Вељковић, Др Арчибалд Рајс - сведок санитарске службе у Великом рату, у: З. Ваџић (ред.), *Зборник радова Седмог научног скупа: 800 година српске медицине*, (Соко Град), 9. до 12. јуна 2016. године, Београд: Српско лекарско друштво, 31–42.
- Вељковић 2016: С. Вељковић, Како је дијагностикован, лечен и искорењен пегавац у Србији 1915., у: В. Сакач (ред.), *800 година српске медицине: [зборник радова Шестог научног скупа „800 година српске медицине“]*, Научно друштво за историју здравствене културе у Војводини; Српско лекарско друштво, Нови Сад, Београд: Секција за историју медицине, 295–326.
- Вељковић 2012: С. Вељковић, Извештај о епидемији пегаваца у Бајиној Башти 1942. године, у: Б. Димитријевић (ред.), *800 година српске медицине: [зборник радова Трећег научног скупа 800 година српске медицине]*, Српско лекарско друштво, Београд: Infinitas, 321–328.
- Вељковић 2011: С. Вељковић, Санитарско законодавство у Србији у 19. веку, у: Б. Димитријевић (ред.), *800 година српске медицине: [зборник радова Трећег научног скупа 800 година српске медицине]*, Српско лекарско друштво, Београд: Infinitas, 11–22.
- Вијген 2005 et al.: L. Vijgen et al. Complete Genomic Sequence of Human Coronavirus OC43: Molecular Clock Analysis Suggests a Relatively Recent Zoonotic Coronavirus Transmission Event, *Journal of Virology*, Feb. 2005, 1595–1604.
- Волти 2013: R. Volti, *Society and Technological Change*, New York: Worth Publishers.
- Вулетић 2020: А. Вулетић, „Последњи поход куге на Србију – медијске истине и лажи”, *Прошлости коју живимо*, <<https://proslotkojuzivimo.wordpress.com/2020/05/18/%d0%bf%d0%be%d1%81%d0%bb%d0%b5%d0%b4%d1%9a%d0%b8-%d0%bf%d0%be%d1%85%d0%be%d0%b4-%d0%ba%d1%83%d0%b3%d0%b5-%d0%bd%d0%b0-%d1%81%d1%80->

%d0%b1%d0%b8d1%98d1%83-%d0%bc%d0%b5%d0%b4%d0%b8d1%98d1%81%d0%ba/>. 01.08.2020.

Дејвис 2020: S. Davis, Going Viral: The History and Economics of Pandemics, *IEA COVID-19 briefing no. 1*.

Евинг 2020: T. E. Ewing, Everybody had it in Imagination if not in Reality: Information Flows during a Global Influenza Epidemic, 1889-1890, hal-02484025. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02484025/document>. 8. 8. 2020.

Евинг 2019: T. E. Ewing, La Grippe or Russian influenza: Mortality statistics during the 1890 Epidemic in Indiana, *Influenza and Other Respiratory Viruses*, 13(1), Wiley Open Access, DOI: 10.1111/irv.12632

Железник 2010: U. Železnik, Liječnik između ideala i stvarnosti: liječnička aktivnost i ljudski odnosi prema zdravlju i medicini u 19. stoljeću, *Acta medico-historica Adriatica*, 8 (2), Rijeka: Hrvatsko znanstveno društvo za povijest zdravstvene kulture; Rijeka: Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci 295–328.

Јанковић 2020: M. Janković, Korona virus: Alkohol, smrtnost, šoping u Italiji i biološki rat – koliko su tačne izjave zvaničnika, *BBC News (na srpskom)*, <<https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-51707409->>. 28. 8. 2020.

Јовановић 2020: Н. Јовановић, Korona: Broj umrlih i zaraženih višestruko veći od zvanično saopštenog, *Balkanska istraživačka mreža (BIRN)*. <<https://javno.rs/analiza/korona-broj-umrlih-i-zarazenih-visestruko-veci-od-zvanicno-saopstenog>>. 29. 8. 2020.

Ле Гоф 2011: Jean-Marie Le Goff, Diffusion of influenza during the winter of 1889-1890 in Switzerland, *Genus*, Vol. 67, No. 2, Revisiting Mortality Crises of the Past (May-September 2011), 77–99.

Љочић Драга. *Српска енциклопедија*, http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B0_%D1%99%D0%BE%D1%87%D0%B8%D1%9B#fn__12. 15. 9. 2020.

Недић 2015: В. Недић, Београдско становништво и власт осамдесетих година 19. века, *Српске студије*, 6 (6), Београд: Центар за српске студије, Филозофски факултет, 222–249.

Парсонс 1891: H. F. Parsons, *Report on the influenza epidemic of 1889-90*, London: Local Government Board.

Радовановић 2017: Z. Radovanović, *Variola vera: virus, epidemija, ljudi*, Smederevo: Heliks.

Радовановић, Кон 2009: Z. Radovanović, P. Kon, *Grip: prošireno izdanje sa posebnim osvrtom na pandemiju 2009*, Heliks, Smederevo.

Радусин 2014: М. Радусин, Пандемија грипа 1889–1890. у Краљевини Србији, у: Б. Димитријевић, З. Ваџић (ред.), *Зборник радова Петтог научног скупа: 800 година српске медицине*, Београд: Српско лекарско друштво, 325–332.

- Рамиро и др. 2018: D. Ramiro et al. Age-specific excess mortality patterns and transmissibility during the 1889–1890 influenza pandemic in Madrid, Spain, *Annals of Epidemiology*, Volume 28, Issue 5, May 2018, 267–272.
- Ристић и др. 2011: S. Ristić i dr., Razvoj zdravstvene kulture u Srbiji u prvoj polovini 19. века, *Vojnosanitetski pregled: časopis lekara i farmaceuta Vojske Srbije*, 68 (8), Beograd: Uprava za vojno zdravstvo MO Srbije, 716–719.
- Ротер Благојевић 2014: M. Roter Blagojević, Nastanak prvih zdravstvenih kompleksa i zgrada u Beogradu u XIX i početkom XX века, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae*, 33 (1), Beograd: „Slobodan Jović”, 74–92.
- Сантајана 2011 (1905¹): G. Santayanna, *The Life of Reason: Introduction and Reason in Common Sense. Volume VII, Book One* (Critical Edition, M. S. Wokeck, M. A. Coleman, eds.), Cambridge, Massachusetts, London: MIT Press.
- Хонигсбаум 2010: M. Honigsbaum, The Great Dread: Cultural and Psychological Impacts and Responses to the ‘Russian’ Influenza in the United Kingdom, 1889–1893, *Social History of Medicine*, 23 (2), Oxford: Oxford University Press, 299–319.
- Чоловић 2011: R. Čolović, 800 godina srpske medicine i 140 godina Lekarskog društva, Srpska akademija nauka i umetnosti, Predavanje održano na Drugom naučnom skupu „800 godina srpske medicine”, manastir Sv. Prohor Pčinjski, 9. do 12. juna 2011. godine.